

Benjamin Disraeli és David Cameron együttérző konzervativizmusa

„Keresztény ország vagyunk, ami nagyon fontos része az identitásunknak és nem látom annak okát, hogy ezen változtatni kellene. Nyilvánvalóan sokféle eltérő hitű ember él jelenleg az országban, de ez nem azt jelenti, hogy meg kellene fosztani az egyházat a hivatalos jellegétől. Természetesen ki kell gyomlálni a diszkriminációt, és biztosítani kell a tisztességes hozzáállást, de túl sokat foglalkoznak egyébként remekül működő dolgokkal is.”
„Olyan mobil társadalmat akarok, ahol legalulról a csúcsra is fel lehet jutni.”
(David Cameron)

(Összegzés) Tanulmányomban a konzervatívok társadalmi – népszerűbb elnevezésében szociális – kérdések iránti elkötelezettségére kívánok rámutatni. Felvetésem szerint, a változtatások szószólóitól leginkább tartó konzervatív gondolkodók, politikusok, saját társadalmi helyzetük fenntartása mellett, érzékelve a szegénység okozta frusztrációban rejlő veszélyeket, egyben paternalista, gondoskodó attitűdökkel is rendelkezve, a valóság talaján állva, pragmatikus, és a gyakorlatban leginkább használható megoldásokat ajánlották a történelmi korok égető problémáira. A tanulmány formai kereteit szem előtt tartva értekezésemet a fogalmi keretek tisztázásra, a konzervatív közösségre, a tizenkilencedik század szociális törvényhozójára, Benjamin Disraelire és kortárs politikusunkra, David Cameronra korlátozom. Írásom végén bátor kísérletet teszek általános, mégis irányt mutató, sem hitvallást sem dogmatizmust nem adó pontokba szedni a progresszív konzervativizmus vagy együttérző konzervativizmus politikaelméletének elveit.

(Lényeglátás a fogalmakban) A szakirodalom és a kutatók körében talán közhelyes állítás, egyértelmű tézis, hogy nem létezik olyan eszmei irányzat, nincs olyan értékrendszer, amelyet szociális-, vagy szocialista-konzervatív, konzervativizmusnak hívhatnánk. A polgárosodás kiteljesedése utáni korszakban a közép-európai országokban kialakuló politikai erőket, céljaikat, programjaikat, ideológiai szimbólumaik alapján csoportosíthatjuk. A társadalomban egymásra torlódtottan jelenlévő célok, érdekek, társadalmi rétegek képviseletét felvállaló pártok magyarázatára alkothatunk olyan fogalmakat, mint liberális konzervatív, liberálkonzervatív vagy értékörző konzervativizmus, de „szocialistakonzervativizmus” nem létezik. Nem is létezhet, hiszen az állam egyetlen cél szerinti programozása a pragmatikus reálpolitikától nagyon messze áll. Amennyiben végecél, hivatást adunk az emberek szervezett társadalmának, minden ez alá rendelődik. Szentté válik a cél, feláldozhatóvá válik a személyes akarat, érdek, az emberi lélek megannyi értéke, végül maga az ember is. Az eszme vallássá alakul át, az állam egyházzá, politikusai pappá. Ilyen értelemben a konzervatív számára egy ország soha nem kaphat teleologikus tartalmat. Azonban nemcsak lehet, de szükségszerű is a kialakult problémák, megoldandó feladatok között hangsúlyozni, a szemünkben ágaskodó gerendákat észrevenni, az akut problémákat megoldani. Mindeközben soha szem elől nem tévesztve, hogy a feladatok megoldása során bele ne kavarjunk olyan intézmények működésébe, amelyek éppen és hosszútávon jóvá teszik a személy életét. Így, ha egy társadalomban akut, vagy elhúzódó jelenségként észrevehető a szociáliskérdés, kiemelten kell azzal foglalkozni.

Az ember soha nem egydimenziós lény. Egyszerre jelen van benne a biztonság iránti igény, a társadalmi összetartozás és a rend, a rendszerbe szerveződő, átlátható világának kognitív kíváncsága. Ugyanakkor a változásra való fogékonysága, az új és jobb, a fejlődés lehetőségének kíváncsisága is hajtja. A megragadás a szürkeségben pedig taszítja a személyeket, a kiábrándulás dühe sokszor a radikalizálódás felé tolja őket, és a szélsőséges megoldásokkal való azonosulás legitimizációját adja, ha a körülmények olyanok, hogy végkép próbára téve érzik türelmüket. A politikaelméletek szempontjából kulcskérdés, hogy a társadalom tagjaiban melyik attitűd válik uralkodóvá. A politika világa, és abban is a politikusok nagyon érzékenyek, igen reagensek a többségi érzetekre. Egyéni mandátumokat, egzisztenciákat, választásokat dönthet el, hogy milyen mértékben sikerül az egyéni és többségi hangulatot észrevenni, megérteni, artikulálni és végül választási programmá transzformálni azokat. Érdekesebb, hogy a politikai cselekvést alátámasztó, legitimizáló kogníció, a maga határaival és kötöttségével, lomha mozgásszerűségével, miképpen támasztja alá a társadalmi cselekvésünket, és miképpen befolyásolja azt. A politikaelméletek egy csoportja rendkívül érzékeny az emberek affektizmusaira, és nagyon jól megragadják, mintegy kiemelik és vezérfonallá gyűrik az ember komplexitásában fellelhető egyes dimenziókat. Így társadalomfilozófiájuk egydimenziós irányultságú lesz, abszolutizálják az adott történelmi kérdésre éppen adható választ, és kiterjesztik örök változatlanok azokat. Ezeket az elméleteket dogmatista és sokszor radikális idealizmusoknak kell hogy nevezzük, hiszen kortól függetlenül mindig ugyanabban látják a megoldást.

A konzervatív számára sokkal komplexebb az élet megannyi formája, ennél fogva a közösségi cselekvés létezése is. Számára nem az a kérdés, hogy a személyben jelenlévő megannyi hangulat, érzés, indulat helyes-e vagy sem, hanem az, hogy éppen melyik válik dominánssá, milyen hajtóerők vezérlik azokat, s a megoldásban jelen van-e a józan mértéktartás, amely az élet megvédéséhez alapvetően szükséges és önmagától értetődően logikus követelmény. Mikor melyiket kell előnyben részesíteni és mikor erősebben, vagy lazábban kell engedni érvényesülni. Természetesen a konzervatívok is képesek a konkrét változásra adott reakciójukat abszolutizálni. Ennélfogva nem bagatellizálhatjuk el a konzervatív radikalizmust sem. A társadalmat megváltoztatni akaró mindentudók ellen sokszor felléptek olyan emberek, akik örök társadalmi rendben tudtak csak gondolkodni. Elméleteiket isteni kinyilatkoztatásra helyezve, a királyi intézményrendszer és az adott kor erkölcsiségének vallási megalapozásával akarták megtámadhatatlanná tenni. Mégis van közös ezekben a konzervativizmusokban: a kormányzás hatékonyságát mindennél fontosabbnak tartották. Példaképpen elmondhatjuk, hogy nem feleltethetjük meg a francia forradalom ellen fellépő royalista, katolikus de Maistre gróf konzervativizmusát a Ronald Reagan által hangsúlyozott neokonzervativizmussal.

Így lehet az, hogy az összes politikaelmélet közül, a konzervatív, amely a legjobban tart a változtatásoktól, a legváltozékonyabb világszemléleti konstrukció. Felsorolhatunk tehát liberális, föderatív, neo-, romantikus, monarchista konzervatív elméleteket, de azt mindegyikük esetében hangsúlyoznunk kell, hogy változékonyaságuk a kor kihívásaira adott pragmatikus válaszadási szándékból ered. A történelem során legtöbbször az óvatosság és a szkeptikusság képviselőiként léptek fel, mégis a korszerűséget felvállalva egyes értékek hangsúlyosabb védelmét, érvényre juttatását ők érték el, a huszadik században kiváltképpen. Az Amerikai Egyesült Államokban a Republikánus Párt hozta el a rabszolga-felszabadítást, a New Deal politikával megmentették az ország gazdaságát, az újkonzervatív elméletekkel pedig nemcsak a gazdaságnak adtak új lendületet, de a Szovjetuniót is térdre kényszerítették. Sok esetben saját magukat és társadalmukat egyaránt megújítva a változtatások élére álltak, így tudtak a kelet-közép-európai országok történetében a rendszerváltoztatások főszereplőivé válni.

A huszonegyedik században ismét szükség van a konzervatív politikaelmélet megújulására. Nem teljes revízióra, pálfordulásokra van szükség. Az 1980-as években, azt megelőzően az 1870-es, 1930-as (nálunk az 1920-as) években, hasonlóan az új évezredhez, a leglényegesebb társadalmi, gazdasági, külpolitikai változásokra kellett, a gyakorlati cselekvésben megnyilvánuló választ adni. Míg a baloldal harsog valamiféle állandó progressziót hangoztatva, addig a konzervatív tisztaban van az ember és az emberi történelem eklektikusságával és bonyolultságával. A kétezres évek első felét a társadalmi megújulásra kell felhasználni és visszavezetni a nemzeteket a hagyományokon alapuló család, emberi és csoport összetartozás, szolidaritás, kohézió, rend, önrányítás, szubszidiaritás mentén övezett polgári társadalom állapotába. Szükséges, hogy ismét ráeszméljünk a magunkért és társainkért vállalt felelősség fontosságára, azoknak egyenértékére, és felfedezzük, hogy ezek lehetőségként és kötelességként egyaránt jelen vannak az életünkben. A válságból kivezető utat a modern konzervatív a szabadság újbóli felfedezésében, az emberi méltósághoz való visszatalálásában látja, amely felelősséget és jogot egyaránt jelent, amelyben az állam polgára együtt érez és cselekszik polgártársával. Az angolszász országokban a tudományos meghatározása ennek az irányzatnak a progresszív konzervativizmus, amely magyar fordításban talán szebben hangzik: együttérző konzervativizmus.

(Közös hitvallás) Az angol történelemben nem egyedülállóak azok a nagy, vagy nagyobb horderejű változtatások, amelyek forradalmi lelkületről tanúskodnak, mégis a régi értékekhez való visszatérést hangsúlyozzák. A folyamatokban résztvevő politikusok, közéleti szereplők és a társadalom tagjainak többsége is ekképpen éli azokat meg. Az utókor pedig egyértelműen a „szabadságok” helyreállításaként értékeli az adott történelmi eseményt, illetve a kisebb, de nagy társadalmi hatású, látszólagos pálfordulásokat. Mindenki számára észrevehetően új intézmények jönnek létre, abszolutizmusból alkotmányos monarchia lesz, az ipari elit védelme, a munkaadói oldal privilégiumainak őrei neokonzervatívként a szabadpiaci törvényeknek teljesen utat adva a pénzarisztokráciának kedveznek, majd az egyént személyiségében ragadják meg, felszabadítva őket a szakszervezetek uralma alól és semlegesítve az ipari tőke bástyáinak őrzőit.

Mindez a kontinentális Európa gondolkodói és liberális politikusai felfogásában intézményi, állami, bürokratikus reformok, progressziók sorozatának tűnik, amelyek másolandó példák, és önmagukban véve, egy az egyben másolható fejlesztések. A brit szigeteken élők azonban másként tekintenek saját útjukra. A felszín, az intézmények változtatása alatt a szabadságok, a rend, a törvény, a jogok és felelőségek elosztásának biztosítékaiként kezelik azt. Az egész nemzetközösségről, a kis közösségekről, az egyénekről, az államról és kormányzatról való gondolkodás a mindenkori politikai vitáik tárgya számukra. Így válhatnak a változtatás tárgyává bizonyos intézmények és maradhatnak változatlanok az alapok, a közös értékek. Ekképpen történhetett meg az is, hogy Edmund Burke, Whig párti politikus és vezérszónok, a francia forradalom kitörése után, az angolok szabadságát féltve a modern Tory párt megalkotója lehetett. Hasonlóképpen fordulhatott elő az is, hogy Benjamin Disraeli, a 19. század vadkapitalizmusának időszakban szociális törvényhozásba kezdhetett, míg David Cameron a 21. században a társadalmi szétzúllás és szétetesettség ellenében a felelősségvállalás mentén határozta meg pártjának új arculatát.

Disraeli és Cameron esetében hasonló okok vezettek a konzervatív politika megváltoztatására. A középosztály számbeli, és gazdasági ereje megrendülő tendenciákat mutatott, kultúrája, szokási rendszere, lojalitása szétzilálódásnak indult. Ennek legfőbb oka, hogy a nagyon gazdagok és a szegények közötti olló rése óriásira kezdett nyílni. Nem önmagában ez a vagyoni különbség okozta a bajok forrását, hiszen minden konzervatívtól messze

áll a gazdagság kárhozthatása, a vagyon iránti irigység. A probléma forrása sokkal inkább a leszakadó rétegek és a mélyszegénységben élő emberek tömegeinek rohamos növekedésében fogható meg. Az egalitárius elveket továbbra is elvető toryknak azonban választ kellett találni erre a szorongató szociológiai tényre, mivel a középosztály életszínvonalát megközelíteni sem tudó tömegek léte természetszerűleg magával hozta a bűnelkövetések számát, az antiszociális viselkedést és az annak „értékeiből” építkező viselkedési kultúra terjedését, továbbá az oktatás minőségének, a tudásszintnek, a képzettségeknek a csökkenését. Így jelenhetett meg ezekben az időkben az felelősségvállalás elutasítása, az ország iránti lojalitás gyengülése, és a társadalom szétesettségi állapotának fokozódása.

Benjamin Disraeli és David Cameron szembekerült azzal a dilemmával, miképpen lehet szakítani az aktuális konzervatív politikai gyakorlattal úgy, hogy megtartsák annak egyértelműen reformista, hagyományalapú, szabadságorientált eszmeiségét. A hangsúly mindkettőjük esetében a politikai gyakorlat megváltozására esett, egybeforrva a britek szabadságának védelmével, amelybe angolok, skótok, írek, walesiek és bevándorlók egyaránt részesülhetnek. Az emberek szabadságát biztosító hagyományos intézmények védelmében Disraeli a következőképpen vélekedik: „De haszontalan volna ezt a kifejezést absztrakt módon vizsgálnunk. A »nép« kifejezés teljesen értelmetlen. Nem politikai terminus ez, hanem természetrajzi kifejezés. Egy-egy nép külön fajt képvisel; egy civilizált közösség pedig nemzetet alkot.”²¹

Az angolszász konzervativizmus egyetemes elveit és kézzelfogható kijelentéseit a kisebb állam, pontosabban a bürokrácia lehető legkisebbre mérséklése, a cselekvőképes, de korlátozott kormányzat, a család szerepének hangsúlyozása, az emberekbe vetett bizalom és felelősségvállalás (mint a szubszidiaritás egyik formája) és a polgári (civil) szféra védelme jelenti.

A kisebb állam és bürokrácia egyetemes konzervatív elve az angolszász országokban a radikalizmus és az ideológiák szerint építkező társadalmak elutasítását is jelenti egyben. Nagy-Britannia szerencsés országnak mondható ebben a tekintetben, mert a totális, vagy autoriter, elvontabb eszmékből táplálkozó társadalomfilozófiák soha nem jutottak el a reálpolitika szintjéig. A vita természetesen jelen volt a közéletben és a tudományos érdeklődésben is, de a szabadság iránti igény és a hagyományokhoz való ragaszkodásnak köszönhetően megragadt e kérdéskör az állami bürokrácia, az állami, vagy kormányzati kompetencia határainak feszegetésénél. „Tartok azoktól, akik egy bizonyos cél érdekében hajlamosak messianisztikusan viselkedni, és semmi nem tántorítja el őket. Hatékonyan kormányozni és jó miniszterelnöknek lenni végső soron arról szól, hogy jó döntéseket kell hozni. Bizton akarom tudni azt, hogy a döntéseket meghozó személy kiegyensúlyozott; sokkal szívesebben látnék egy olyan embert ebben a pozícióban, aki tisztában van a kiegyensúlyozott ítéletalkotás és a jó döntéshozatal fontosságával, mint egy messianisztikus küldetésstudattal vezérelt embert.”²²

A bürokrácia kérélelhetetlen ellenfeleként David Cameron szerint a munkáspárti kormányzás egyik legnagyobb hibája éppen az, hogy túl törvényhozó párti, „ügybuzgó”, és a közigazgatás, valamint a rendőrség semmit sem mer tenni, amire nincs jogszabály, iránymutatás. Egyben meg is vádolja az akkori kormányt, hogy az emberekbe vetett teljes bizalmatlansága azoknak a szabadságát veszélyezteti és az állami onnipotencia oldalán áll. „Baloldalról úgy vélekednek, hogy az emberekben való bizalom és felelősség megosztása azt jelenti, hagyni kell őket saját magukról gondoskodni. Ezzel a vállalkozások, a civil szervezetek, az egyének és a családok erősebb társadalom építésében játszott szerepét próbálják kicsinyíteni. Gordon Brown a felelősség megosztása ellen foglalt állást, úgy érvelve, hogy »csak az állam képes garantálni a méltányosságot«. Ez tagadja a felelősség

megosztását, és közszolgáltatások feletti állami rendelkezés monopóliumához vezet.” A kormányzat, állam, szabadság kérdéskörét is igyekszik megvilágítani a hagyományos angol konzervatív szemüvegen keresztül. Az állami intézményrendszer nem lehet mindenre kiterjedő, nincs mindenre – akár hétköznapi kérdésekre is – egyen válasz. Michael Oakeshot angol filozófus a politikai racionalitást (sok egyéb mellett) abban látja, hogy a kormány önmagáról kialakult képének nem szabad sem mindenhatónak lennie, sem pedig tehetetlennek. Utóbbi szerint erős, cselekvőképes kormányra van a szükség, előbbi szerint pedig felelősségre vonhatónak, és olyan szereplőnek kell lennie, aki megtűr maga mellett másokat is. E szerint a kormányzás egy sajátos, szükséges, de korlátozott társadalmi tevékenység. Cameron hangsúlyozva konzervatív eszmeiségét, azt erőteljesen fel is vállalja, egybekötve azt az emberi szabadság hangsúlyozásával, amely nála a felelősségvállalásban ölt testet. „Mi az emberekbe vetett bizalomra törekszünk, mivel felismertük a kormányok öröklött korlátozottságát.”

Benjamin Disraeli egy olyan kor szülöttje volt, amelyben virágkorukat élték a szerződéselméletek, majd a dogmatikus ideológiák. Ezeknek a társadalomelméleteknek a központi gondolata az volt és maradt mind a mai napig, hogy az ember és az emberiség számára megvalósítható a személyek közötti tökéletesen szabályozott rendszer, amelyben mindenki boldog. Ennek eléréséhez nem kell mást tenni, mint az ésszerűségekre támaszkodva megfigyelni az emberi cselekvést, felvázolni az ideális társadalmat, intézményeivel, törvényeivel, vallásával, vagy vallástalanságával együtt. Rosszabb esetben kísérletezéssel is elérhetőnek tartották ezt az idilli állapotot. Világosan következik logikájukból, hogy a fennálló viszonyokat, jogokat, vagyoni különbségeket, állami intézményeket felülvizsgálatra szánták, és előítéletesen – mivel a boldogság nem volt világjelenség (és soha nem is lesz az) – előre kimondva sorsukat, eltörrendőnek, károsnak vélték. Ez a fajta vita Nagy-Britanniát sem kerülte el. A 19. század nem hozott e földön olyan drámai fordulatokat mint a kontinensen, de a szabad királyválasztás követelésében, a köztársaság szükségszerűségének hangoztatásában, a felsőház anakronisztikusságának vádjában és a képviselőház nemzetgyűlési jellegének kiemelésében folyamatosan jelen volt. Írókat, filozófusokat és a whig párti politikusokat egyfolytában megkísértették a kontinentális forradalmak, és ébren tartották az új alkotmány megalkotásának szükségszerűségét.

Ezekre a mozgólódásokra reagál Disraeli a legnagyobb hatású politikai pamfletjében, „A whig szellemiség” című munkájában. A korszak divatos, önmagát idővel liberálisnak hívó szellemi irányzata szerint, már nemcsak újraértékelni és újrakötni kell a fennálló szerződéseket (értsd: konstitúciókat), hanem annak tartalmi követelményének is kell lennie. Ez a tartalom pedig a boldogság. Nagyhatású, Angliában született gondolkodója szerint a kormányzatoknak az a dolga, hogy a lehető legtöbb ember legnagyobb boldogságát biztosítsa. Oakeshot, huszadik századi konzervatív filozófus a következőképpen reagál erre a felvetésre: „...nem az »Oly szép vagy, ó maradj ne menj!«, hanem a »Maradj velem úgy megszoktalak« jellemzi.”⁷³ „Konzervatív tehát az, aki inkább választja az ismerőst, mint az ismeretlent, többre tartja a kipróbáltat a kipróbálatlannál, a tényt a misztériumnál, a ténylegest a lehetségesnél, a korlátozottat a határtalannál, a közelit a távolinál, az elégségest a túláradóan bőségesnél, a megfelelőt a tökéletesnél, a mai nevetést az utópisztikus mennyei boldogságnál.”⁷⁴ Az úgynevezett utilitarizmust bírálja Disraeli, mivel nem tartja megalapozottnak Bentham érvelését a cél eléréséhez használt eszközzel, az új alkotmány létrehozásával. Érvelése szerint azok a kormányok, amelyek életben maradtak hosszabb távon, nyilván valamelyest ezen az elven kellett hogy működjenek. Nincs szükség ilyesfajta radikalizmusra, már csak azért sem, mert az angolok jogfejlődése során keletkezett törvények nem természetjogból, eszmékből, és okoskodásokból születtek, hanem szoká-

sokat szentesítettek, a szabadságért vívott küzdelmek eredményei. Ugyanakkor az elvont és absztrakt emberkép alapján potenciális rabló és diktátor mindenki, akiket minél nagyobb hatalommal kell felruházni. A haszonelvűségen alapuló alkotmány helyett kiemeli az alkotmányos fejlődést, és annak összetettségét: „Angliát az intézményei tették naggyá. A korona örökletessége jelentős szerepet játszott abban, hogy megmenekültünk az utódlás kérdése körüli csatározásoktól; a főnemesség, mely tagjai hatalmas vagyonának és országos megbecsültségének köszönhetően erősen érdekelt az ország helyes kormányzásában, szilárd bástyát jelentett a nép időről időre felhorgadó erőszakos szenvedélyével szemben; az alsóház, amely a főnemesekenél nem kevésbé kiváltságos, ámde létszámukat messze meghaladó rend korántsem egységes nézeteit képviseli, a kisebb vagyonnal rendelkezők tömegeit sorakoztatta fel a jogvédelem és a jogorvoslat alkotmányos eszközeit biztosító politikai berendezkedés mellett; egyházszervezete – melyet bőkezű támogatás óv attól a végzetes sorstól, hogy hívei szeszélyes képzelgéseinek kiszolgálójává legyen – ápolta a tudomány és a vallás szent ügyét, s a türelem szavatolása közepette is életben tartotta a hithűséget; ...politikai berendezkedésünk alapját képezik.”⁷⁵

„E hatalmas test, melynek neve nemzet – törvények, mesterségek és szokások, a jelen követelményei és a múlt emlékezete által összetartott roppant embertömeg –, szervezete e szívós és életerős tagjainak köszönhetően hazánk erősebb, egészségesebb, mint ami más népeknek osztályrészül jut A mi szilárdan épített alkotmányunk könnyebben és biztosabban hárítja el azokat a durva és vészterhes szenvedélyeket, melyek időről időre valamenyny ember közönségben lábra kapnak”⁷⁶

A szerződéselméletek valóságtól eltérő, és mindössze, a ma élő személyek érdekorientált szellemiségét kiemelő, kicsinyes látásmódját már Edmund Burke is aláásta, amikor kiemelte az emberek felelősségtudatának létét. Ez a felelősségtudat mindenkiben jelen van. Csak akkor halványul el, ha hagyjuk, hogy érzelmeinkre, vágyainkra alapozva azt valaki racionális érvekkel lerombolja. A szüleit, az örökségét és a kegyeletet mindenki tiszteli. Így a neveltetését, magával hozott értékeit sem dobja el senki egy falat kenyérért, és ugyancsak minden apa és anya a legjobbat akarja a gyermekeinek. „Bizonyos, hogy a társadalom szerződés. [...] Társas viszony minden tudományban, minden művészetben, minden erényben és minden tőkelyben... nem csupán maguk az élők, hanem maguk az élők, a már holtak, s a még meg nem születettek közötti társas viszony.” (Edmund Burke) Hasonlóképpen emeli ki a szerződéselméletek elhibázott irányvonalát Disraeli is, amikor ismételtelen felhívja a burkei igazságra a figyelmet: „...kicsinyes és önző mesterkedéseit e jeles nép akarataként tüntethetné fel, mely éppoly tisztában van utódai iránti kötelezettségeivel, mint amilyen hálás őseik fáradozásáért.”⁷⁷

A kormányzatok legnagyobb kísértése maga a hatalom. Az a hatalom, amelyet ha akar, mindenre kiterjedővé tehet. A kontinentális Európa forradalmi, és maga az angol történelem is adott ezekre példát. Különösen nagy esélye van az erre vágyóknak akkor, amikor a társadalmi rend felbomlik, anarchikus állapotok uralkodnak, és forradalmi helyzetek alakulnak ki. A korlátlan hatalomra vágyók „... azt a forradalmi magot hívták segítségül, mely valamennyi országban fellelhető, ráadásul nemzetietlen szellemű belső ellenség. Ezek az angol radikálisok, vagy »gyökerestül-ágastul« felforgatni kívánók”⁷⁸ azok, akikre támaszkodhatnak. A felfordulást követő időszakban a kormányzat egy az egyben láthatja el a törvényhozás, végrehajtás, ítélkezés hármását, és senkinek a szabadságát nem tiszteli. Gyakorlatilag központi irányítás, diktatúra vezetése alá kerül az ország, amely határozottan szemben áll a konzervatív korlátozott kormányzat elvével. „A whigek kezdettől fogva szemben álltak a nemzeti intézmények-

kel, mivel azok nem kedveznek az oligarchikus kormányzásnak.”⁹ Korát megelőzve, alapvető megállapítást tesz, amikor kijelenti, hogy a reformer diktatúrákban magát az egyeduralmat elvetőket megőrzik majd: „... az antireformer kifejezés az ellenség megfelelője lesz, és épp olyan jó ürügyet szolgáltat, mint az előbbi, mindazok számára, zaklatására, akik a központosítás végtelen jótéteményeinek dacára zúgolódni mernek.”¹⁰ Talán az angolok a mai napig sem értik pontosan mit is jelent ez. Mi igen. Szenvedtünk eleget a „reakciós” kifejezés miatt (is). A hatalmat a történelem során kipróbált, az emberek számára védelmet nyújtó törvények, jogviszonyok, közigazgatási formák, személyes kötődések, és a társadalom „kis körei”, a polgári szerveződések (egyház, család, szomszédságok stb.) korlátozhatják csak. Ezért azok felelősségének hangsúlyozása, védelme a konzervatívok számára fontosabb, mint a jövőbe vetített vágyalom kergetése. „Egy nemzet jogait és szabadságait kizárólag intézményei biztosíthatják. A tudás elterjedése vagy az ész diadalmenete nem nyújt kellő biztosítékot a köz jólétére akkor, amikor az ország szabadsága veszélybe kerül. Érdekeink megfertőzik szellemünket, szenvedélyeink bénítólágnak hatnak értelmünkre.” És ezért a liberalizmus kétarcúságát, illetve lényegét sem árt soha szem elől nem téveszteni: „Talán nem árt emlékeztetni az angol nemzetet, hogy egy forradalmi pártnak nem kell szükségképp liberálisnak lennie, s hogy a köztársaság nem jelent feltétlenül demokráciát. Anglia tulajdonviszonyai olyanok, hogy ha holnap kikiáltanák a köztársaságot, inkább oligarchikus, mint arisztokratikus jellege lenne.”¹¹

A hagyományok melletti alapkötéttel együtt, briliánsan oldja meg David Cameron a Konzervatív Párt új arculatának megragadását, amikor az államformáról és a királynőről beszél. Az óra szóló könyvben a riporter a királyi család jövőjéről és szerepéről kérdezte, amelyre a következő választ adta: „Nagyon meghatározónak tartom. Az alkotmányos monarchia híve vagyok mind egyéni, mind kollektív értelemben. A királynő egyszerűen csodálatos volt minap; nagyszerű közzszolga. Én az intézményben is hiszek. Néhányan megkérdőjelezzik a jövőjüket, én azonban azt mondom, nem tűnnek el. Olyan, mint bármilyen más intézmény, néha reformra, fejlesztésre szorul, az alkotmányos monarchia koncepciója azonban nagyon fontos.”¹²

Az ember döntési képessége a szabadság manifesztuma. Dönteni önmagunk sorsa felől, a ránk bízottakról, a saját tulajdonunkról, lelkünkről, tevékenységünkről, és életünket megőrizni mindannyiunk joga. Azonban ezt az emberiség, saját történelme során a hatalomért folytatott küzdelemben megannyiszor lábbal tiporta. Mégpedig annak a hatalomnak a megragadásáért folytatott harcban, amelyet már Max Weber is úgy fogalmazott meg, mint egy ember akaratának megvalósítási lehetőségét egy másik ember akaratával szemben. Nemcsak más nemzetek, birodalmak törekuszenek a szabadság elvételére, hanem a jobb társadalmi helyzetű rétegek és sokszor maga az állam is. Ezért tette a konzervativizmus az emberi szabadságot védő szubszidiaritás elvét a magáénak már a kezdetektől fogva. E nézet szerint, akkor a legjobb az élete az egyes személynek, ha a hozzá legközelebb álló helyen hozzák meg a döntést. Az egyén életében ez az egyént önmagában jelenti. Azonban a társas együttélés szükségszerűen hozza magával, hogy nem dönthet egyedül bizonyos kérdésekben (pl. melyik kórházba kerül). Ezért az emberi szabadság legfontosabb összetevői közé tartozik a felelősség kérdése. „Az általunk kidolgozott intézkedéseket áttekintő folyamat célja a felelősség pontos megállapítása, úgy, hogy megvizsgáljuk, mit kell tennie az államnak, a civil társadalomnak és az egyénnek.” „[A] bürokratikus államapparátusnál nagyobb bizalmat fektessünk a civil társadalomba és az egyénbe.”

„Fogjunk össze Nagy-Britannia!” „Ez a gondolatom sarokköve. Nincs olyan kihívás, amellyel ne úgy lehetne a legjobban megbirkózni, hogy megkérdézzük miben segíthetünk – a kormány, az egyének, a családok, a vállalkozások és az önkéntes szervezetek.”¹³

És hogy miben áll egy angol konzervatív mottója arról, hogy mit is jelent britnek lenni? „A közös értékek, a tolerancia, az ésszerűség, a humorérzék és a józanság megfelelő elegye jellemző ránk, és hajlamosak vagyunk az elesetteket támogatni. A történelem, az intézmények, az időjárás, a populáris kultúra egyfajta közös értékrendszert alakít ki. Nagyon sok tapasztalatot halmoztunk fel a történelmünk során, ami hatást gyakorolt, gyakorol ránk”.¹⁴

(Benjamin Disraeli progressziója) Az angol alkotmány legnagyobb találmánya, az emberi szabadság biztosítása. Ehhez az intézmények létén kívül a tolerancia elfogadása és a heves vérmérséklet elutasítása is szükséges. A korszak divatos politikai irányzatai is a szabadságot tüzték zászlajukra, a testvériség és egyenlőség élveivel kiegészítve azt. Az emberi természet egydimenziós értelmezésében ez szükségszerűen vezetett volna a tapasztalatok, a történelem során kialakult viszonyok újrendezéséhez. Ekképpen Angliának is szembe kellett néznie azzal a kérdéssel, mit is jelentenek ezek a fogalmak és miképpen lehet azokat megélhetővé tenniük minden brit számára. Azonban az angol szellemiségben a szabadság nem egyenlő a szabotosság fogalmával. Nem egyenlő azzal, ha valaki bármit megtehet, amit akar és ehhez mindenképpen biztosítani kell neki a pozitív jogokat és az anyagi függetlenséget. A szabadság fogalma egyszerűbb és természetesebb: az önkény alól felszabadított embert jelenti, aki képes élni a saját méltóságával. Disraeli, akit nehezen fogadott be az angol társadalmi elit, sok tapasztalatot szerzett abban, hogy milyen is az az élet, ahol nem tudja valaki megélni a saját méltóságát. Ismét nyomatékosítanom szükséges, hogy nem származása okozta az el nem fogadását. Saját jelleme, feltűnősködő magatartása, szokatlan írásai és balul sikerült üzletei adták meg neki ezeket az élményeket. Nem a harag volt azonban a válasza ezekre frusztrációkra, hanem ellenkezőleg: a szabadság igazi biztosítékainak a keresése és az emberi méltóság valódi bástyáinak tanulmányozása. Amikor politikai pályára lépett, nem azért lett konzervatív, mert a párt politikusaiban bízott, hanem azért, mert az angol iratlan alkotmányban, az angol közönség jogrendszerében látta biztosítottnak értékrendje megtestesülését. Kora azonban változóban volt, és a tory párt sem állt társadalmi kérdésekben nyerő helyzetben. Utóbbit kikezdték az egyre divatosabb liberális elvek, amelyek a nép egészének boldogulását tüzték zászlajukra és paradox módon a tőkés rétegek szimpátiáját, pénzét egyaránt magukénak tudhatták. Az 1832-es parlamenti reformnak köszönhetően nagyobb szavazati jogot kaptak a városban élő, tőkés rétegek, amelyek sorra juttatták hatalomra a liberális gazdaságpolitika híveit, a whigeket. Azonban a társadalmi változásokat nem lehetett megállítani azzal, hogy szabad teret engedve a gazdaságnak, annak jótéteményeiből mindenki részesülhet, amennyiben elég szorgalmas. 1851-ben a szigetország lakosságának 50%-a városban élt és ugyanez a szám 1871-re meghaladta a 60%-ot. A munkaerőre bár folyamatosan szükség volt, ugyanennek a „feleslege” biztosította a tőkésréteg számára a bérek alacsonyan tartását. A szegénységet képmutató módon a lustaság szinonimájaként felfogó liberális tőkés az 1834. évi szegény törvénnyel, az 1844. gyári törvénnyel próbálták meg kezelni a helyzetet, amelyek azonban idővel diszfunkcionálissá váltak. Az előbbi ráadásul megalázó volt, hiszen a mélyszegénységet úgy kezelték, hogy a munkanélkülieket bentlakásos dologházakba zárták, az alapszükségletek kielégítése nélkül, miközben a családtagokat egymástól elválasztották. A chartista mozgalom, a munkásokból létrehozott szervezet törekvései is csak részeredményeket értek el. Ilyen állapotok között a radikálisok a társadalom köreiben erősödtek, a liberálisok pedig a parlamentben, akiknek John Stuart Mill gazdaságszemlélete megfelelő alapot adott az arisztokratikus állások támadására. Mindkettő az intézményeket (lordok háza, korona, decentralizáció, egyház, család, iratlan alkotmány, jogok és köteleességek rendszere) a szabadság kis köreinek létét veszélyeztette.

Disraelinek Stanley Derby pénzügyminisztereként sikerült először mélyre ható változtatásokat elérnie. Felismerte, hogy a társadalmat szétszaggató állapotok megfékezésére

mindenekelőtt politikai reformot kell kezdeményeznie. Az önmagán segíteni tudó társadalomnak nincs szüksége radikális eszmékre, oligarchiára (ahogyan ő nevezte a diktatúrát), ezért az önmagukról dönteni tudók körét kellett tágítania. Az 1867-es parlamenti törvény, az úgynevezett második reform törvény szavazati jogot adott a középosztálynak, és igen nagy arányban a munkásoknak. Utóbbi esetben szavazhattak azok, akik háztulajdonosok voltak, valamint lakásbérlők várososon, ha évi 10 font, vidéken 12 font bérleti díjat fizettek. Ezzel megduplázza a választásra jogosultak számát.

A konzervatív párt felemelkedő tagjaként megtalálta azt a személyét, akinek a bürokratikus gyakorlatát kritizálhatta. A sors furcsa véletlene úgy alakította, hogy az ő fellépése és konzervatív elkötelezettsége (a burke-i időkhöz hasonlóan), hozta magával a tory gondolkodásnak a megváltozását, megújulását. A változtatás szándéka már abban is megmutatkozott, hogy elveit azzal a konzervatív Peel miniszterelnökkel szemben fejtette ki, sokáig pártjának meghatározó személyisége volt. Bírálatainak újdonsága, hogy az „éjjeli őr” típusú állam kritikáját adta abban az időben, amikor az virágkorát élte. Támadta azt a szemléletet, amely szerint a kormányzat csak a jogok és törvények felett diszponál és a közigazgatás a legfontosabb feladata. Ezért is állt szemben Peel adminisztratív stílusú politikájától és „...rendíthetetlenül ragaszkodott a konzervativizmus ősi elveire, s olyan támaszra talált bennük, melynek segítségével a korábbi konzervatív gondolkodók számára nem létező problémákra is megoldást találhatott.”¹⁵

Disraeli előtt azonban még nem volt példa arra, hogy a gazdaság, a modern, iparosított piac világába bárki is beavatkozott volna kormányzati eszközökkel. A korlátozott kormányzat elvét ő is a magáénak érezte, hiszen az állam „bonyolult és kifinomult műalkotás”, mégis korát megelőzve megértette, hogy a tőkés réteg gazdagodása és a munkásosztály számbeli gyarapodása megállíthatatlan folyamat, és ezen a téren tennivalója akad a politikai rétegnek is. Ez a tőkés réteg, a tulajdonjog és gazdagsága birtokában jelentős előnyöket élvezett, azonban ehhez nem társult felelősség. Disraeli esetében csakúgy, mint később Cameron esetében is a felelősség kérdése, mint a társadalmat összetartó erő jelentősen felértékelődött. A felelősség felvállalásához és a konzervatív elvek megóvásához a nagybirtok gyakorlatát tette meg példának, ahol, bár a birtokos kezében van a tulajdon, a bérlőivel szemben atyai gondoskodást gyakorol. Ezt a magatartást jóllehet elvárta a gyártulajdonosoktól, arra nem alkalmazott kötelező előírásokat. A jogi szabályozás eszközehez nyúlt, amelynek keretében a gazdaságba mindössze a játékszabályok megalkotásával avatkozott be a kormányzat. Még 1775-ben megalkotta az ipari városok zsúfolt és egészségtelen negyedeinek felszámolásáról szóló rendeletét, majd miniszterelnöksége alatt felhatalmazta a hatóságokat, hogy ellenőrizzék az élelmiszereket, nem tartalmaznak-e egészségre ártalmas adalékokat. Ez jogosította fel a kormányzati szerveket, hogy eljárjanak olyan háziurakkal szemben, akik nem biztosítottak megfelelő vízellátást, egészségügyi berendezéseket, csatornázást. A gyárakban javította a munkavégzés feltételeit. Megerősítette a szakszervezeteket és rendezte a munkáltatók, illetve a munkavállalók egyes kérdéseit.

Az egy-nemzet koncepció (one nation conservatism) szerint a társadalom minden tagja egy szerves, együtt fejlődő organizmusnak a tagja, és abban mindenki számára vonzó, pragmatikus politikát kell folytatni. Ebben a felelősségvállalás a szegények iránt éppúgy jelen van, mint a szorgalom a munkások részéről. A jómódúaktól elvárt paternalista hozzáállás így lehet része a konzervatív politikaelméletnek és így óvja meg a társadalmat szétesésétől, egyben a szabadság megőrzésével.

(David Cameron progressziója)

„Kedvenc politikai idézetem – a minap hallottam és megragadott – Disrealitől való: szerinte a Konzervatív Pártnak a változás pártjának kellene lennie, ez a változás azonban az emberek szokásbeli, hagyománybeli és érzelmi változásával párosul, mintha valami nagyobb terv alapján történe.”¹⁶

A 20. század vége és a 21. század eleje egy sor olyan kérdés elé állította a nyugat-európai országokat, közöttük Nagy-Britanniát, amellyel a világ bipoláris berendezkedése során nem kellett szembesülniük. A Szovjetunió szétesése, az Európai Unió keleti bővítése, az Amerikai Egyesült Államok gazdasági és katonai szupremációjának teljessé válása migrációs, gazdasági és identitás válságba sodorta a centrum országait (is). A nemzetek és bennük az egyes személyek egyre nehezebben tudnak választ adni, arra a kérdésre, hova tartozónak vallják magukat, kötelességeiket ki felé gyakorolják, azokkal kinek tartoznak. Egyre nagyobb az antiszociális viselkedés, az oktatás lemaradt a felgyorsuló elektronikus forradalomhoz képest, az iskolákban a fegyelem gyenge, a bűnözés egyre növekszik az utcákon. A jóléti állam (welfare state), amely már az 1970-es évek végére kimerült, végkép tarthatatlan koncepcióvá vált. A bevándorlók Németországban, Franciaországban, Olaszországban és Nagy-Britanniában az ellátó rendszerekre óriási terheket rónak, miközben az asszimiláció helyett saját közösségeket hoznak létre, amelyben nyelvüket, viselkedési kultúrájukat, vallásukat megtartva kevés hajlandóságot mutatnak a nemzeti értékrendszerek elfogadására. Az Egyesült Államokkal ellentétben a bevándorlás itt nem erősítette Európa kohézióját, hanem gyengítette. Előbbiben a folyamatosan és rohamosan táguló piac elengedhetetlen feltétele volt a minél nagyobb munkaerő-felesleg, így az USA közössége természetesen „szívta fel” a bevándorlókat. Utóbbiban a népszaporulat csökkenésének és a prosperáló gazdaság munkaerő igényének kielégítése adta meg a lendületet a betelepülésre, azonban itt nem állt rendelkezésre a folyamatos tágulása a piacnak, hiszen az csak addig tudott növekedni, amíg saját korlátait el nem érte. Amint képtelenné vált a munkaerő-felesleg felszívására, sőt elkezdte magából is ontani azt, problémaként merült fel a bevándorlás. Akik ezekbe az országokba érkeznek, ilyen körülmények között – tegyük hozzá: jogosan – maguk is frusztrálva érzik magukat.

Az 1990-es években Tony Blair vezetésével a Munkáspárt jelentős átalakuláson ment keresztül. Elfogadva a szabadpiaci elveket és az állam kiterjedtségét a szegénység orvoslásaként beállítva, jelentős népszerűsége, majd parlamenti fölényre tett szert. A brit Konzervatív Párt a burkei, vagy disraeli időkhöz hasonló helyzetben találta magát, amikor is önmagukat megújítva, a korszak tényleges kihívásaira reális válaszadási képességgel kellett az állampolgárai elé állni. A munkáspárti fölényt átmenetinek tartó konzervatívoknak ugyanis nem lett igaza, az tartósnak látszott. A fiatal, sokáig esélyesnek sem tűnő David Cameron volt az a politikus, aki megfogalmazta azt a változtatást, amelyre szüksége volt a pártnak és a nemzetnek egyaránt. Benjamin Disraeli nagyszerű és főként időszerű egy-nemzet koncepciójának felújításával és újrafogalmazásával tulajdonképpen a konzervatívok „újra felfedezték a társadalmat”. Margaret Thatcher elhíresült mondatával szemben Cameron kijelenti, hogy „van társadalom, de az nem egyenlő az állammal”. A thatcheri konzervatív koncepcióban a szabadpiac kapott kiemelt helyet, azt hangsúlyozva, hogy a piacban résztvevő individuumok az egymással érintkezés és csere során szülik meg a természetes rendhez szükséges javakat és diktálta közösségi kapcsolatokat (amelybe a nem materiális javak is beletartoznak). Emellett nagy hangsúlyt kapott az erős, tekintélyes államhatalom, amely képes az akaratát érvényesíteni, de tevékenysége

a lehető legkevesebb területre terjed ki, a társadalmi együttélést tekintve (ettől nem neo-liberális, hanem neokon). A huszonegyedik század azonban bebizonyította, hogy a piac törvényszerűségei nem képesek mindent megoldani. Cameron ezért fogalmazta meg a széttört társadalom (broken society) elméletét, amelynek orvoslása a legfontosabb feladat. Jelszavának a minden résztvevő „felelősségét” tette meg. „[A]z igazi változást az állam nem tudja egyedül végrehajtani, ehhez mindenkinek hozzá kell tennie a maga részét egy felelős társadalomban” (a Konzervatív Párt őszi konferenciája, 2008). Ennek a felelősségvállalásnak jelen kell lennie az egyes emberben, a kormányzatban, családban, a népi alapon szerveződő közösségekben, az egyházban, az iskolákban, a szomszédsági és baráti kapcsolatokban és a civilszervezetekben. „A konzervatív gondolkodás egy fontos irányzata szerint az erős társadalom feltétele az erős, civil intézményrendszer, amely egyaránt jelentheti a családot, a szomszédságot vagy a közösségi intézményeket. A konzervativizmus mindig is megértette, milyen fontos az, amit ma életminőségnek és jólétnek nevezünk. Ez nem újdonság a konzervatívok számára, elegendő csak egy pillantást vetni a korábbi helyi vagy országos, konzervatív vezetőknek a nyomorgyegek felszámolásában és a városi újjáépítésben végzett úttörő munkájára.”¹⁷ Ugyanígy kiterjeszti a felelősséget a gazdasági rétegekre is, hiszen a gazdag emberek jótékonyssággal, a szegények a munka elfogadásával tudják építeni az egész brit közösséget. „A közösségben az emberek aktívan akarnak részt venni. Beszélhetünk ázsiai közösségről, mohamedán közösségről vagy pakisztáni közösségről, de nagyon fontos, hogy létezik egy brit közösség is.”¹⁸

Bár munkám szempontjai alapvetően politikaelméleti vizsgálódások, hangsúlyozni kell a konzervatív elvek kutatásánál, hogy azokat minden esetben a valósághoz ragaszkodó, használható pragmatikus, és praktikus elgondolásokként fogalmazzák meg azoknak aktorai. David Cameron esetében sincs ez másképpen. Cameron ízig-vérig politikus ember és nem filozófus. Pályáját is politikai tanácsadóként kezdte, és az üzleti szférában eltöltött évei is kemény gyakorlatiasságot kívántak meg. Pártjának megújítása és a társadalom állapotának felismerése is úgy ösztönözte új, illetve újra felismert elvek hangsúlyozására, hogy az a politikai gyakorlat megváltoztatását jelentse, ne pedig a konzervativizmus alapjainak megrengetését. Az antiszociális viselkedés és a bűnözés visszaszorításában nem az államra támaszkodik elsősorban, hanem az együttműködésre a társadalmi szereplőkkel: „Ki üzemelteti a családon belüli erőszak és a kényszerházasságok áldozatainak menedékét. Ki segít nekik abban, hogy újra összeszedjék magukat, és ki ad nekik reményt? ... nagyon jó, hogy támogatja a Belügyminisztérium, de a kormányzatnak párhuzamosan kell gondolkodnia. Hosszabb távú szerződéseket kellene kötni a civilszervezetekkel, jobban megbízva bennük, s fel kellene készülni arra is, hogy nagyobb munkát adjunk nekik, amivel nagyobb összegű támogatás jár... Nem ösztönözzük a vállalkozásokat a közszférában, a bűnmegelőzésben, a probléma megoldásban, a drogg kérdésben, pedig ezt kellene tennünk.”¹⁹ További időszerű kérdés Európa nyugati felében a család fontosságának újra felfedezése és újraértelmezése. E sorok írója meg van arról győződve, hogy mindössze a rosszul értelmezett individualizmus és káros hatásainak kijavítása miatt van szükség a család intézményének megvédésére és funkcióinak hangoztatására. Az angol konzervatívok az együttélés erejét, a gyerekek jogait, így esélyeit, az erkölcsiség (jó és rossz közötti különbségtétel képessége) forrását, ennél fogva a bűnözés visszaszorításának a lehetőségét látják a család intézményében. Nem adnak neki spirituális tartalmat, vagy túlvilági legitimitást, mindössze hasznára hívják fel a figyelmet. „Nézzé, ez az álláspont nem válláson vagy erkölcsön nyugszik, hanem a józanész diktálja. A tapasztalat azt mutatja, hogy a gyermekeknek jobb esélyeik vannak, ha az anya és az apa is részt vesz a nevelésükben. Ha ezt erősítjük, azzal nem gyengítjük az egyszülős családokat. Az

egyedül álló anyák hihetetlenül nagy erőfeszítéseket tesznek elképesztően nehéz körülmények között. De cserbenhagyjuk az országot és a társadalmat, ha a kiváló munkájuk elismerése mellett azt hangsúlyozzuk, hogy az elköteleződés, a házaspárok és a házasság nem számít. Ezek igenis fontosak. Az egyén döntéseinek társadalmi következményei vannak, amiket tisztán kell látni.²⁰ Ezeket a sorokat egy, a nemzete iránt kötelességeket érző ember vallja. Egy olyan ember, aki tisztában van azzal, hogy a saját családja több mint egy társadalmi intézmény, hiszen feleségével boldog szeretetközösségben él, akivel együtt vállalják súlyosan beteg, tartós felügyeletet igénylő gyermekük, Iván nevelését. Ezért is vallja minden racionalitást félretéve, hogy: „Álláspontom szerint a házasság jó intézmény. Nem az együttélés egyetlen módja, de segít az elköteleződés abban, hogy a barátok és a családtagok elé kiállva azt mondjuk, ketten vagyunk, ez már nem csak rólam, hanem mindkettőnkéről szól, hiszen fogadalmat tettünk egymásnak. Szerintem ez nagyon fontos. Én házasságpárti vagyok és nem szégyellem. [...] nemcsak a házasságot, hanem annak civil formáit is támogatom.”²¹ A politikai gyakorlatából, nem is hiányozhat a nálunk sikerrel alkalmazott adókedvezmény a családok számára: „Mindazonáltal azt gondolom, hogy olyan kulturális változásra van szükség, ami elköteleződés-, család- és házasságpárti, a kormánynak pedig kötelessége támogatni azt, hogy az adó- és segélyezési rendszer ne az ellenkező irányba fejlődjön. [...] Több százezeren azért élnek papíron külön, hogy megkaphassák a juttatásokat. Micsoda örülség ezt támogatni!”²²

(A jóléti állam kérdése) A „welfare state”, vagyis jóléti állam kifejezés, a második világháború után megjelenő államszervezési forma, amely többet jelent, mint a fogalomban használatos jólét mindenki számára biztosított lehetőségét. Elsősorban valóban az a fedezés vezetett kialakításához, miszerint az emberek kevésbé hajlamosak a szélsőséges politikai csoportok támogatására, ha a javaikat úgy birtokolják, hogy az biztonságérzetet is ad nekik, nem kell félniük azok elvesztésétől. Azonban ahhoz, hogy miképpen lehet az egyes országokban megtermelt materiális és immateriális javakat elosztani, a piac elveit a legkevésbé sérteni, különböző megoldások születtek. Nagy-Britanniában, Németországban, Franciaországban alakították ki a jóléti államok alapvető formáit, de lényegükben megegyeztek. Ezek szerint az állam egyrészt az adóelvonások és a közösségi szolgáltatások révén ellát egy redisztributív (újraelosztó) szerepet, másrészt alkalmaz a döntéseinek meghozatalában egy korporatív mintát, amelybe a szakszervezetek, kamarák stb. szervezetek egyetértési joggal rendelkeznek. A gazdasági növekedés éveiben ez kiválóan működött, azonban a nagyobb válságokra és a társadalom változásainak problémáira egy ilyen merev rendszer nem tudott rugalmasan reagálni, így kezelni sem volt képes azokat.

A jóléti állammodell válságának, diszfunkcionalitásának Margaret Thatcher volt a legfőbb szószólója, és politikája célkitűzésének annak lebontását tette meg. A piac teljes szabadságát összekötötte az emberek teljes szabadságával. Ezáltal megtörte a szakszervezeteket, és sikerült a korporatív döntéshozatali rendszer alól felszabadítani a kormányt. Másrészt az adók mértékének csökkentésével, az állam újraelosztó szerepét is csökkenteni, a gazdaságnak lendületet adnia. Azonban a közszolgáltatásokat számos ok miatt szinte érintetlenül kényszerült hagyni (pl. nem számolt a megnövekvő munkanélküliséggel), amelyet a Munkáspárt kormányra kerülése után újra felépített, bürokratizálta és mind jobban kiterjesztette azt.

David Cameron természetesen nem kerülhette meg ennek a kérdésnek a megvitatását sem. Ugyanakkor merőben újszerű gondolkodását ebben az esetben sem rejtette el; a jóléti szolgáltatások kezelését összekötötte politikája központi fogalmává tett felelősségvállalás-

sal. Élből elutasította azt a gondolatot, miszerint az állam az első számú szereplője az oktatásnak, az egészségügyi szolgáltatásnak vagy a bérek alakulásának. A résztvevői, fenntartói és élvezői köre ezeknek a közszolgáltatásoknak az egyén és a helyi, névvel rendelkező iskola, kórház, az adott cég. „Először is több irányítást és hatalmat adunk az egyénnek a saját élete felett. Margaret Thatcher mondta, hogy tekintsék a településeket a magukénak, és ezt mondjuk most mi is: legyen több beleszólásunk az iskola ügyeibe, ahová a gyermekeink járnak, a kórház ügyeibe, ahol gyógyítanak minket, vagy szerezzünk tulajdonrészt a cégben, amiben dolgozunk. ...a törekvő emberek oldalán állunk... A másik lényeges pont a világos értékrend, és annak megértése, hogy a társadalom alulról szerveződik; egyénekből, családokból, szomszédságokból áll, és a mi célunk az ilyen kötődések megerősítése, a családok és párok támogatása...”²³ A kormányzat természetesen nem marad ki a szükséges, alapvető szolgáltatások biztosításából. Az együttérző konzervativizmus első számú prioritása a mélyszegénységben élők és a középosztálytól éppen leszakadó, egyre szélesebb tömegek újbóli felkarolása. *„Először is, ez egy olyan méltányos társadalom, ahol segítünk az embereknek kikeveredni a szegénységből – egy életre. Másodszor, egy olyan társadalom, ahol a lehetőségek egyenlők, és ahol mindenki, Michael Gove megfogalmazásával »saját maga írhatja meg élete történetét«. Harmadszor, egy zöldebb társadalom, ahol a jövő generációkra egy fenntartható, tiszta és gyönyörű bolygót hagyunk, Negyedszer, egy biztonságos társadalom, ahol az embereket megvédik a fenyegetésektől és a félelemtől.”*

A felemelkedés lehetőségét több oldalról is megközelíti. Mindenekelőtt a fentebb említett módszerrel, a családok megerősítésével. Másfelől nagy szerepet szán a civilszervezetek bevonásának a bűnözés megfékezésében. A segélyezési rendszerben is a felelősségvállalás a főszerep: amerikai mintára másolja le annak az ötletét, hogy aki nem fogadja el a felkínált munkát (abban az esetben, ha tudnak az adott személy végzettségéhez méltó munkát ajánlani), az nem kap segílyt. „Állítjuk, hogy az emberek érdeke is ezt diktálja, hiszen aki nem dolgozik, otthon van, egyre betegebb és szegényebb lesz, és a helyzettől a gyerekek is szenvednek.” „...a civil szervezeteket is be kell vonni a program végrehajtásába. Sokkal jobbak, mint sok állami szervezet, tudják, mit kell tenni.”²⁴

A felemelkedés további lehetőségét az oktatás átszervezésében adja meg. Cameron itt ismét visszatért Disraeli „egy-nemzet” koncepciójához, amelyben az oktatás célját a szociális egyenlőtlenségek csökkentésében és az összetartozás-tudat erősítésében jelölt meg. Ezzel együtt szóvá tette, hogy az elemi iskolákból kikerülő gyerekek hatoda nem tud megfelelően olvasni. Továbbá elvetette azt is, hogy az iskola pusztán az értékszemleges ismeretközlés eszköze lenne. Szerinte az oktatás nemcsak arról szól, hogy eszközöket adjon a jó élet kialakításához, hanem arról is, miképpen lehet jó polgárokat nevelni. A Cameron-kormányzat tanrendjében nagyobb hangsúlyt kap az irodalom, az angol nyelv és a szigetország történelmének tanítása. A matematika és természettudományok oktatásának jelentőségét elmélyítették, és megszigorították az érettségi követelményeket. Mindemellert heti egy könyv elolvasását is előírták a diákok számára. Szervezeti átalakulást is eszközöltek. Ezek szerint nagyobb hatalmat, autonómiát, jogköröket kapott a helyi iskola, és az önkormányzatokat is nagyobb stratégiavállalásra ösztönözték. Mindezt a szabad iskolaválasztással összekötve versenyhelyzetet teremtettek, így javítva a minőségi oktatáson. Az iskolák fegyelmi helyzetét a tanárok jogainak védelmével, erősítésével, és az iskolák együttműködésének ösztönzésével kívánják megoldani. A gimnáziumok számának növelése helyett a szakiskolák színvonalának felzárkóztatása szerepel a kormány szándékai között, a tehetséges diákok képzését pedig plusz források biztosításával oldják meg.

Cameron és környezete helyesen ítélte meg azt, amit a tizenkilencedik században evidensnek tartottak, és amit a harmadik világbeli országok hosszú távú fejlődésük zá-

logának tartanak: „Egy nemzet ereje a *kiművelt emberfők sokaságában* rejlik.” (Gróf Széchenyi István)

Mindezek mellett a szegénység ellen küzdő, az egyénnel együtt érző, és rendkívül gyakorlatias konzervatív politikus, szükségszerűen intézkedéseket sürget és vállal fel azon a területen, ahol a probléma keletkezik. A munkanélküliség kezelésében nem csupán a feltételek mindenkire kiterjedő lehetőségét kívánja megteremteni, hiszen ez a liberális piacszemlélet elfogadást jelentené. Felfedezi, hogy a felzárkóztató oktatás és a szép szavak kevesek ahhoz, hogy a deprimált helyzetbe kerülő egyének kitörjenek állapotukból. A felelősségvállalás itt kettős értelemben jelenik meg. A személynek a saját életére úgy kell gondolnia, hogy azt önmaga irányításával tudja csak sikeresen menedzselni. A kormánynak azonban nagyobb szerepet kell abban vállalni, hogy ezt az emberek szélesebb rétege meg tudja tenni. Nem az anyagi biztonság állam által mindenkire kiterjesztett módszerét alkalmazza (ezzel elkerülve a szocialista megoldási módot), hanem a munkahelyek elérésének, létrehozásának és hosszú távúságának biztosítását tűzi ki céljául. Ennek keretében csökkentették a vállalkozások munkavállalót súlytó adóterheit, a társasági adót, és a bürokráciát egyszerűbbé tették.²⁵ Eredményeképpen 2 millió új munkahely jött létre 2010 óta, és a munkanélküliség csökkent 700 000 fővel. Továbbá a fiatalok körében 140 000 fővel esett az állástalanok száma, illetve az új munkahelyek 80%-a teljes munkaidős állásként jött létre.²⁶ A közpolgár oldalán állva továbbá folyamatosan csökkentik a jövedelemadót és az üzemanyagokat súlytó adónemeket, így a „szorgalmas emberek” a nemzet tagjaiként és részeiként, egyre inkább az összetartozás és a felemelkedés útját élhetik meg.²⁷

(*A multikulturalizmus kérdése*) A multikulturalizmus körüli kérdéseket fájóan időszerűvé teszik az elmúlt időszak eseményei. Azonban azt fontos leszögeznünk: nem új jelenség az, ami most akkutan jelentkezik a nyugati társadalmakban. A huszadik század végén még mindig a második világháború utáni tolerancia és befogadás politikájával várták a mind nagyobb arányban érkező bevándorlókat. Azonban a megnövekedett arányszám és az idő rövidege történelmileg is lehetetlenné tette ezeknek az embereknek az igazodását a befogadó országok szokás- és jogrendszeréhez. A kérdés kezelésének hatékonyságát egy fontos, merőben elvi állásfoglalás is nehezítette. A baloldali gondolkodás tolerancia-értelmezése szerint mindkinek és minden népnek joga van úgy élni, ahogyan azt ők maguk megválasztják. Ha mindezek mellett hangsúlyozzuk a nyugati gazdaságok gyengülő teljesítményét, megérthető, hogy miképpen alakultak ki olyan közösségek, amelyek a fogadó állam nyelvét sem beszélik, törvényeit nem ismerik. David Cameron ügyesen fogta meg a probléma gyökerét, amikor arra világított rá, hogy a munkáspárti kormányzás ezt a folyamatot gyorsította és államilag elismertté tette: „Azt hangsúlyozták, ami elválaszt bennünket, nem pedig ami összeköt. Ez súlyos hiba. Nagy a nyomás, hogy ez megváltozzon, és már maga a miniszterelnök is utalt arra, hogy fontos lenne a »britség« előmozdítása.”²⁸

Nem önmagában az a rossz, hogy olyan közösségek élnek az országban, amelyben mások a viselkedési szokások, más a bőrszín, a vallás vagy a nyelv, hanem az, hogy olyan, az emberi méltóságot aláásó szokásokat is megtartanak, amelyek teljesen idegenek az európai jogfejlődéstől – és kiváltképp felháborító – az évszázadok alatt az emberi szabadság köreit tágító, common law-ot tisztelő angol emberektől. Ekképpen védi azon személyeket is, akik egyes közösségbe születve, annak szélsőséges megnyilvánulásainak áldozataivá válnak. Ezért fontos kiemelni azt, amikor fellép azok emberi jogokat tipró gyakorlataival szemben. „Hiba azt mondani, hogy a különböző közösségekben különböző törvényekre lenne szükség. A kényszerházasság szörnyű problémájával is foglalkozni kell: több ezer

fiatal lányt, esetleg fiút hurcolnak el az országból esetleg a világ másik felére, ahol akaratuk ellenére házasságra kényszerítik őket, és gyakran erőszak áldozataivá is válnak. Mi, a társadalom, túl sokáig mondtuk azt, hogy ezek más kultúrákban történnek meg, nekünk el kell fogadnunk, és nem szabad közbeavatkoznunk, mert megsértenék őket. Nem szabad elnéznünk a kényszerházasságokat. Törvénytörő, szenvedést okoz, lábbal tiporja az emberi jogokat; megakadályozásához kulturális és törvényi szabályozásra van szükség... félre kell dobnunk az elavult állami multikulturális modellt és egy erősebb, jobb, egységesebb országot kell felépítenünk.”²⁹ Lényeglátó összefoglaló ez David Camerontól. Az idézett szövegben egy riporter kérdésére adott választ, amelyben semmilyen idegenellenességet nem fedezhetünk fel. Sem vallási, sem etnikai csoport vagy közösség nincs megnevezve. Azonban egy, az országában, Nagy-Britanniában meggyökeresedni látszó szokás, probléma jól lokalizálva, erőteljesen kritizálva, kiiktatandó elemként megjelenik. Nem a kényszerházasság intézményét gyakorlókat akarja az országból elkergetni, hanem magát a szokást. Nem kulturális és hitbeli különbségekkel indokolja annak kitörlését a gyakorlatból, hanem azért, mert embertelen. Mert szenvedést okoz, és ezt az európai, és nyilván a brit történelem meghaladta. A liberális dilemma helyett, amely öröklődik az egyén autonómiája és a közösségek önállósága között, a progresszív konzervativizmusban erőteljesen jelenik meg a szenvedő egyénnel való együttérzés, a személy joga a boldog életre és méltóságra. Ezért elveti mindazt, amit az elmúlt évtizedekben az önmagából kifordított szabadelvűség egyik tabujaként kezeltek: minden viselkedési formát elfogadni, ha az legitimálni tudja magát valamilyen kulturális szimbolizmussal. Mindeközben saját nemzetének tagjaként kezeli azokat, akik britként toleránsak, és az emberi szabadságot tisztelik.

Az állami multikulturalizmus örvényének tartja többek között azt is, hogy különböző csoportokat, a kisebbségek védelmének, érdekképviselésének a szándékával külön-külön finanszíroztak. Így kialakult köztük egy küzdelem a különállóság bizonyítására, amely még nagyobbra ásta a szakadékot a bevándorlók között is. A közigazgatásban lefordítottak mindent minden nyelvre. Meg sem kellett tanulniuk angolul. Egymástól elszigetelt, homogén csoportok tagjai lettek, nem állampolgárok, nem Nagy-Britannia állampolgárai, és még kevésbé kezelték őket egyénekként. „A multikulturalizmus csak megerősíti a társadalmon belüli törésvonalakat, monolit blokkokként kezelve a közösségeket...” A gettósodás politikájának tartja a baloldal gyakorlatát, amely a törésvonalak erősödéséhez vezet. Az egységesebb, integráltabb társadalom eléréséhez, a felelősség felvállalásához, amely politikájának célkitűzése, nem felelhet meg ezen felfogásnak a további folytatása. Természetesen az angol konzervatívok szerint sem kell asszimilálódnia senkinek, de el kell fogadnia a fogadó ország értékrendjét. „El kell érünk, hogy sajátítsák el az angol nyelvet, és biztosítanunk kell, hogy a gyermekeik megfelelő módon tanulják a brit történelmet az iskolákban” – mutatott rá Cameron a „megosztó” multikulturalizmust bírálva.

(„Dogmatika”) Sokszor hangzott el ebben a tanulmányban is, hogy nem létezik a konzervativizmus köbevésett hitrendszere, nincsenek dogmái. A legfontosabb közös vonása ezeknek az elméleteknek a változtatáshoz való hozzáállás egysége, egy attitűd, amely a történelmileg kialakult intézmények (hagyományok) védelméből indul ki. Ebből következően az emberi mindenhatóság (így a kormányokénak is) elvetése, és bizalma a jogok alkotta rendben, szükségszerű következmény minden időben. Azonban egy adott kor, adott történelmi pontját vizsgálva nagyon is konkrétá válik egy-egy konzervatív elmélet. Elkerülhetetlen is, hogy így legyen, mivel a konzervativizmus a gyakorlatiasságot hangsúlyozza, és a választópolgárok arra kíváncsiak, miképpen akarja egy párt, kormányra kerülve megoldani a közösséget érintő kérdéseket. Az alábbiakban ezt a gyakorlatiasságot

próbálom életre hívni, néhány olyan pontba összeszedve a progresszív, vagy együttérző konzervativizmus fent leírt gyakorlatát, amely alapján beazonosítható a többi konzervativizmus között.

1. A társadalom, mint az emberek szervezett közössége, létezik.
2. A felelősség felvállalása elvárt minden társadalmi rétegtől és csoporttól, egyéntől, kormánytól.
3. A társadalom három pillére: az egyén, az (állam)polgári (civil)szerveződések és a kormány.
4. A polgári szféra legerősebb és legfontosabb szerveződése a család.
5. A család a legfontosabb forrása a felelősség vállalásának, legjobb ellenszere a bűnözésnek.
6. A gazdaság saját törvényszerűségei szerint működik, de nem kell félned abba beavatkozni.
7. Ha beavatkozol a gazdaságba azt csak mértékkel és folyamatossággal tegyed.
8. Ne félj változtatni.
9. A változtatásnak önmagában nincs értéke, csak azon változtass, amin szükséges, tovább ne menj.
10. Vedd észre: a társadalom mindig változásban van; te legyél annak vezetője.
11. A tolerancia és az emberi méltóság egymással szembe nem állítható fogalmak, csak egymással együtt élhetnek.
12. Ekképpen tartva fönt a legfontosabb emberi értéket, a szabadságot.

(Lezárás) David Cameron progresszióját, haladását összegezzük azzal, hogy a huszonegyedik század kihívásaira újszerű politikai gyakorlattal válaszolt. Ebben a felelősségvállalás, a társadalom egységnek helyreállítása és egy megváltozott, gyökereihez mégis hű Konzervatív Pártot alkotott. A megőrzés és haladás kettőjét ő maga is ekképpen fogalmazta meg: „Margaret Thatcher akkoriban felismerte, hogy az ipar újjáélesztése a nagy kihívás, nekünk, modern konzervatívoknak pedig arra kell rájönnünk, hogy napjaink legnagyobb kihívása a társadalom újjáélesztése. Ez az egyik nézőpont. A másik ugyancsak lényeges megközelítés szerint pedig ez egy generációs ellentét, és remélem a toryk fiatalabb generációjának lehetősége nyílik az ország néhány nagy problémájával megküzdeni: mi nem cipeljük hátunkon a múlt terheit.”³⁰ Margaret Thatcher forradalmár volt, hiszen szakított a szakszervezetekkel történő egyeztetéssel és az állam redistribúciós kényszerével. Konzervatív volt, mivel a piac és a személyek szabadsága régi konzervatív elv. Cameron forradalmi, mert szakít az individualizmus libertariánus értelmezésével és a nyugati világban megjelenő új, filozófiáktól teljesen mentes, mindennapi, gyakorlati problémák megjelenésével foglalkozik. A kultúrák egymás mellett élésének kudarcával, a bűnözés szaporodásával, az oktatás korszerűtlenné válásával, az antiszociális viselkedés megjelenésével (már egészen fiatal korban). Konzervatív, mivel a nemzete egységét vallja, az „egységes, nagy nemzetét”, és felelősséget követel kormánytól, üzleti szférától, civilszervezetektől, egyéntől egyaránt. A '90-es években még mindenki a '68-as eszmék anakronizmusa alatt nyögött. A japán neves történész a Szovjetunió felbomlásakor lelkesedésében a történelem végéről érkezett. Milyen fajsúlyos tévedés volt! A liberális demokrácia valóban a diktatúra megszüntetésének a legkiválóbb módja, azonban a társadalmi stabilitáshoz nem elegendő módszer. „Nemrégén azt javasoltam, tegyük könnyebbé a rendőrnöknek, hogy megállíthassanak és átvizsgálhassanak valakit, és ne törődjünk azzal, hogy mit fognak szólni a különböző közösségek, hiszen feketéket és ázsiai fiatalokat lönek le, szűrnak le és ők halnak meg az utcákon. Üdvözölni fogják a változást. És tudja mi történt? Valóban üdvözölték ezt a lépést. Nem a '80-as évek szemüvegén keresztül tekintünk erre a vitára.”³¹

IRODALOM

- BÉKÉS Márton: Angolosan. *Kommentár*, 2011/4. [web:] http://kommentar.info.hu/iras/2011_4/angolosan
- BURKE, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1990.
- Cameron, David: Change to Win, Conference Speech, 4 October, 2005. www.conservatives.com/.../Cameron_Change_to_win.aspx
- Cameron, David: Conference Speech, 1 October, 2008. www.conservatives.com/.../Speeches/2008/.../David_Cameron_Conference_Speech_2008.aspx
- Cameron, David: The Big Society, 10 November, 2009. www.conservatives.com/.../David_Cameron_The_Big_Society.aspx
- EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia története. /A rövid XX. század./* Aula, Budapest, 1998.
- EGEDY Gergely: *Konzervativizmus az ezredfordulón*. Magyar Szemle Könyvek, Budapest, 2001.
- EGEDY Gergely: *Brit konzervatív gondolkodás és politika*. Századvég, Budapest, 2005.
- EGEDY Gergely: Thatcherizmus: (neo)liberalizmus vagy (neo)konzervativizmus. *Politikatudományi Szemle*, 2006/2–3.
- EGEDY Gergely: A neokonzervatív állam, Thatchertől Cameronig. *Politikatudományi Szemle*, 2010/3.
- A koramodern politikai esztétörténet cambridge-i látképe*. Jon Dunn, J. G.A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck írásai. Szerk.: HORKAY HÖRCHER Ferenc. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1997.
- JONES, Dylan: *Cameron Cameronról – Kötetlen beszélgetések a brit miniszterelnökkel*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2011.
- KEKES, John: *A konzervativizmus ésszerűsége*. Európa Kiadó, Budapest, 2001.
- Konzervativizmus 1593–1872*. Szerk.: KONTLER László. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
- MOLNÁR Attila Károly: *Edmund Burke*. Századvég Kiadó, Budapest, 2000.
- NISBET, Robert: *Konzervativizmus: álom és valóság*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1996.
- OAKESHOTT, Michael: *Politikai racionalizmus*. Új Mandátum Kiadó, 2001.
- QUINTON, Anthony: *A tökéletlenség politikája*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995.
- SCRUTON, Roger: *Mi a konzervativizmus?* Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- STRAUSS, Leo – CROPSEY, Joseph: *A politikai filozófia története I–II*. Európa, Budapest, 1994.
- TOCQUEVILLE, Alexis de: *A demokrácia Amerikában*. Gondolat, Budapest, 1983.

JEGYZETEK

1 Benjamin Disraeli: A whig szellemiség, In: <i>Konzervativizmus 1593–1872</i> . Szerk.: KONTLER László. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 542. o.	16 Dylan Jones: i. m. 92. o.
2 JONES, Dylan: <i>Cameron Cameronról – Kötetlen beszélgetések a brit miniszterelnökkel</i> . HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2011. 89. o.	17 Dylan Jones: i. m. 115. o.
3 OAKESHOTT, Michael: <i>Politikai racionalizmus</i> . Új Mandátum Kiadó, 2001. 432. o.	18 Dylan Jones: i. m. 116. o.
4 Uo.	19 Dylan Jones: i. m. 122. o.
5 Benjamin Disraeli: i. m. 531. o.	20 Dylan Jones: i. m. 135. o.
6 Benjamin Disraeli: i. m. 542. o.	21 Uo.
7 Benjamin Disraeli: i. m. 538. o.	22 Dylan Jones: i. m. 137. o.
8 Benjamin Disraeli: i. m. 534. o.	23 Dylan Jones: i. m. 91. o.
9 Benjamin Disraeli: i. m. 535. o.	24 Dylan Jones: i. m. 113. o.
10 Benjamin Disraeli: i. m. 540. o.	25 https://www.conservatives.com/Plan/CreateMoreJobs
11 Benjamin Disraeli: i. m. 538. o.	26 https://www.conservatives.com/ShareTheFacts/post?name=moving-towards-full-employment&id=09d803e9-e436-4fb5-a500-bade53f1a3bb
12 Dylan Jones: i. m. 136. o.	27 https://www.conservatives.com/Plan/CutIncomeTax
13 Dylan Jones: i. m. 317. o.	28 Dylan Jones: i. m. 114. o.
14 Dylan Jones: i. m. 138. o.	29 Dylan Jones: i. m. 115. o.
15 QUINTON, Anthony: <i>A tökéletlenség politikája</i> . Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 103. o.	30 Dylan Jones: i. m. 114. o.
	31 Uo.